उखासम्भरणादि यत्कर्म क्रियते स एष सप्तदशोऽग्निः प्रजापतिः ॥१६॥ षोडशकलः पुरुष इति मनुष्यसंकेते देवैः षोडशाक्षरः पुरुष इति व्यवह्रियते तान्येवाक्षराणि शरीरे दर्शयति ॥१७॥ यदा ताः कलाः अन्नमाहर्तुं न ध्रियन्ते न समर्थाः तदा प्राण एताः कलाः भक्षयित्वा देहान्निर्गच्छति तस्माल्लोके क्षुधितस्य पुरुषस्य तृप्रमिव भवति सं[दीप्त]तममिव (?) तृपिक (!) संदीपे (धा° ३४. १३.) इति धातुः बुभुक्षितशरीरे धातुसंक्षयेण सदा व्यग्रो दृश्यते । यतः प्राणैरध्यते तस्माल्लोके उपतापी ज्वरार्दितः कृशो भवति ॥१८॥ सप्तदश ऋत्विक् न कर्तव्यः सप्तदशसंख्यापूरकस्तु सोमरसपुरोडाशाज्याङ्गत्यात्मकः ॥१९॥ अत्रार्कशब्दो मुख्यः ॥२२॥ अधिदैवाध्यात्मद्वये समुदितमर्थमुपसंहरति स एष एवेति एष संतापक आदित्योऽधिदैवतमयं प्राणोऽध्यात्मम् ॥२३॥६॥३॥ [१॥४॥]

चतुर्थाध्याये प्रजापतिरूपचित्याग्नेः कालमन्त्रात्मकत्वं चयनफलं च मृत्युरूपत्वं सकलमुपधेयानामिष्टकानां संख्या तद्विभागश्च प्रतिपाद्यते ॥ तत्र प्रथमब्राह्मणेऽग्नेरिष्टकानां च संवत्सरतदवयवाहोरात्रमुहूर्तात्मकत्वं मन्त्ररूपत्वं च स्पष्टमाम्नायते । अथ प्रथमं संवत्सररूपप्रजापतेरग्नीषोमात्मकत्वमाह । तच्चन्द्रमसो वचनमुत्तरत्र प्रजापतेश्चन्द्रोक्तौ (क° २७.) उपयुज्यते ॥१॥ व्यौहत् व्यभजत् । परिश्रितामपि तया देवतयाङ्गिरस्वदिति मन्त्रेणोपधानादिष्टकाशब्दव्यवहार्यत्वम् ॥४॥ सप्तधाविभागं न कृतवान् ॥८॥ द्वित्रिचतुरादयः चतुर्दश व्यूहाः पूर्वस्त्वेक इति पञ्चदश व्यूहाः ॥१७॥ एकस्याहोरात्रस्य षष्टिर्घटिकाः ते द्वे-द्वे एकैको मुहूर्तः क्षुद्राः अल्पपरिमाणाः ॥१८॥ सूर्य एव प्रथमं सर्वं वस्तु पचति पश्चादयमग्निरमुना सूर्येण पक्वं पचति । पक्वस्य पक्तेति हि भरद्वाजेनाग्निर्व्यवह्रतः । अतोऽग्निसूर्ययोः प्रजापत्यात्मनोरभेदादहोरात्रमासादिभिः जगत्परिपाकनिमित्तत्वात्सूर्यगत्यधीनाः संवत्सरावयवा अहोरात्रसम्बन्धिनो मुहूर्ता एव चित्याग्न्यवयवभूतलोकम्पृणेष्टका इति तात्पर्यार्थः ॥१९॥ पर्यैक्षत् (°क्षत् pr. manu) अन्वियेष व्याप्तुमिति शेषः । अस्ति सर्वदा विद्यते । यच्च मर्त्यं मरणधर्मकं मनुष्यादि तदप्येतत्त्रयीरूपमेव । अतो मर्त्यामृतात्मकं सर्वं जगदत्रान्तर्भूतम् ॥२१॥ एवं त्रय्याः अष्टशताधिकदशसहस्रपङ्क्तिरूपत्वसम्पादनया संवत्सरस्य प्रजापतेर्मुहूर्तसंख्यासाम्येन त्रयीशरीरकत्वमुक्तम् ॥२४॥ पङ्क्तिश्चत्वारिंशदक्षरा पङ्क्तिद्वयमेकाशीतिर्भवति । अत उभयोः संख्यासाम्यान्मुहूर्तानामशीत्यात्मना सम्पत्तिः ॥२५॥ उक्तरीत्या प्रजापतेः संवत्सरात्मत्वं स्पष्टमुक्तमिति दर्शयति । त्रयीविद्यायां छन्दःस्तोमप्राणदेवाः सन्तीति प्रागुक्तम् (क° २१.) तन्मयमात्मानं सिक्तवान् । परोऽन्यः आत्मा दवीयसि दूरतरे मासतिथ्यात्मके वेदत्रयस्य त्रिंशद्भाविभागे चतुर्विंशतेर्दूरतरे ॥२६॥ यदुक्तं प्रजापतेः संवत्सरस्याहोरात्रमुहूर्तात्मकत्वं वेदत्रयरूपत्वं तत्सर्वं चित्याग्नौ विभज्य प्रजापतिकर्तृकोपधानवचनव्याजेन दर्शयति । परिश्रितं शर्कराम् । एकस्याः परिश्रितो यजुष्मत्याश्चोपधानेन रात्रिमहश्च त्रिंशल्लोकम्पृणोपधानेन तद्गतांस्त्रिंशन्मुहूर्तांस्त्रिंशतमशीतीश्चोपहितवान् एवं षष्ट्युत्तरत्रिशतसंख्याकानां परिश्रितां यजुष्मतीनां चोपधानेन संवत्सरगतानहोरात्रान् लोकम्पृणोपधानेन सर्वान्मुहूर्तान्सकलाशीतीश्च चित्याग्नावुपहितवान् । एवमग्निं चितवतः प्रजापतित्वं निदर्शयति स एतन्मय इति ॥२७॥ रुक्मपुरुषात्मकादेतस्मात्सूर्यादुपर्यध्यचीयत अत एतस्मिन्नेवाधारे सर्वोऽग्निश्चितः ॥२८॥१ [२] ॥४॥